

H. Varga Márta¹

BARÁTKOZZUNK A MAGYAR NYELV HAMIS BARÁTAIVAL (IS)!

Javaslat egy szótár összeállítására

Abstract

The aim of this paper is to present the phenomenon known as „false friends”: false friends are etymologically related words which have the same or very similar forms in two (sometimes more) different languages on the one hand, but they do not have the same meaning on the other. These „dangerous” word pairs often mislead translators and language learners, who falsely connect the familiar form of a foreign word with a meaning known from their native languages or from an other foreign language learned earlier.

In order to avoid misunderstandings and mistranslations of these words it would be important and practical to examine this phenomenon more deeply concerning Hungarian and some Indo-European languages (English, French, German, Italian, Spanish, Russian etc.), draw up lists of these misleading words and publish a dictionary containing them. These teaching aids would be very useful for foreign language learners as well as for those foreigners who learn Hungarian as a foreign language.

Keywords: *false friends, language interference, homonymy, synonymy, polysemy, contrastive linguistics*

Kulcsszavak: *hamis barátok, nyelvi interferencia, homonímia, szinonímia, poliszémia, kontrasztív nyelvészet*

1. Bevezetés

A tanulmány (kissé mesterkéltnek tűnő) címét elsősorban a szójáték kedvéért választottam. A barátkozzunk felszólítás ebben a kontextusban nem a 'kössünk barátságot' jelentésben szerepel, sokkal inkább azt jelenti, hogy foglalkozzunk ezzel a nyelvi jelenséggel, ismerjük meg, ismerjük fel a megtévesztő szópárokat, és legyünk nagyon elővigyázatosak velük, nehogy a csapdájukba kerüljünk, nehogy jóhiszemű áldozataikká váljunk, mert ezek megle-

---

¹ H. Varga Márta PhD, KRE BTK Budapest, hvm@t-online.hu

hetősen kellemetlen helyzetbe hozhatnak bennünket, hiszen a nyelvtani hibákhoz hasonló „ügyetlen” és egyben félreérthető nyelvi megnyilatkozásokhoz vezethetnek.

2. Két történet

A hamis barátokkal kapcsolatos mondandómat két történet ismertetésével kezdem. Ezek jól illusztrálják, milyen félreértésekhez vezethetnek ezek a „veszélyes” szópárok.

2.1. A német–olasz „hamis barátok”-szótár (Milan–Sünkel 1990: VII) előszavában a szerkesztő egy első világháborús epizódot idéz fel. A szövetséges államok sajtóorgánumai riasztó híreket közöltek arról, hogy német gyárak állítólag a harcokban elesett katonák teteméből állítanak elő glicerint, zsiradékot és állati tápszert. A méltatlankodás hulláma már-már az egész világot elárasztotta, amikor kiderült, hogy a felzúdulást kiváltó hír tévesnek, hamisnak bizonyult, amelyet fordítási hiba (hamis barát) idézett elő, nevezetesen az, hogy az újságokban a német *Kadaver* ‘állati tetem’, ‘állati hulla’, ‘dög’ jelentésű szót angolra *cadaver*-rel, franciára *cadavre*-rel, olaszra *cadavere*-vel fordították. Ezek a szavak (melyek a latin *cadō*, *cadere*, *cecidī*, *cāsūrus* ‘leesik, lezuhán’ ígére vezethetők vissza) az angolban, franciában, olaszban elsősorban ‘emberi holttest’-et jelentenek (szemben a német ‘állati tetem’ stb. elsődleges jelentéssel).

2.2. Egy – magyar–olasz vonatkozásban – hamis barát jelenségre legutóbb Kiss Katalin, az udinei egyetem magyar nyelvi lektora hívta fel a figyelmemet: 2013. október 23-át követően a nemzeti ünnepről online-híradásokat, összefoglalásokat néztek meg az olasz anyanyelvű, magyarul tanuló hallgatók a magyar nyelvi órákon. Az ATV egyik híradásában a következő hangzott el az október 23-i megemlékezésről:

Az ötödik alkalommal meghirdetett békemenet az aggodalmak ellenére is méltóságteljes és békés volt. A Nagykörút és a Podmaniczky utca sarkán volt kisebb incidens, amikor egy alig tucatnyi fiatalból álló csoport megpróbálta megzavarni a rendezvényt, de nagyobb atrocitás nem történt (www.atv.hu/belfold/20131023-szeretünk-viktor-egymillió-an-vonultak/hirkereso).

Az *atrocitás* szó hallatán a magyarul tanuló olasz diákok ijedten kapták fel a fejüket, mi történt már megint Budapesten (a 2006-os eseményekre gondolva). Kolléganőnk, megértvén, hogy diákjai hamis barátok csapdájába estek, igyekezett mielőbb megnyugtatóni őket: míg az olaszban a *l’atrocità* ‘különleges kegyetlenséggel elkövetett bűntett’-et, ‘kegyetlen vérengzés’-t, ‘borzalmas gáztett’-et, ‘kegyetlenséggel elkövetett bűntény’-t jelent, addig a magyarban az *atrocitás* jelentése jóval enyhébb: „csak” ‘rendbontás’-t, ‘rendetlenkedés’-t, ‘kihágás’-t jelent.

3. A hamis barátokról – elméleti aspektusból

A „hamis barátok” könnyen megtévesztik a nyelvtanulót, aki látva vagy hallva az idegen nyelvű szót, az anyanyelvi interferencia következtében tévesen azonosítja az ismerős betűsört vagy hangsört az anyanyelvében (esetleg más, korábban tanult idegen nyelvben) már megszokott jelentéssel, ám kiderül, hogy az ismerősnek tűnő szó részben vagy teljesen mást jelent az adott idegen nyelvben.

A „fordító hamis barátai” („*faux amis du traducteur*”) szakkifejezés először egy francia szótárban látott napvilágot még 1928-ban (Koessler–Derocquigny 1928). Azóta a nemzetközi nyelvészeti szakterminológiában jól ismert, bár máig nem egyértelműen definiált jelenség. A fr. *faux amis*, ang. *false friends*, német. *falsche Freunde*, ol. *falsi amici*, sp. *falsos amigos*, or. *ложные друзья* terminuson általában olyan azonos vagy hasonló hangsorú szavakat értünk két vagy több nyelvben, amelyek etimológiailag kapcsolatban vannak ugyan egymással (közös eredetű lexémapárok), de jelentésükben és/vagy használatukban részben vagy egészben különbséget mutatnak (csak többé-kevésbé azonosak), a jelentésük még akár ellentétes is lehet, pl. az *alt* melléknév a legtöbb európai nyelv szókészletében megtalálható, de míg a m. *alt* zenei műszó (mely német jövevény a magyarban) a 'legmélyebb női énekhang'-ot jelenti, addig e nemzetközi műszó végső forrása, a latin *vox alta* 'magas hang' jelentésű². A közös eredet természetesen nem szűkíthető le a latinra (jóllehet a latin eredet pl. az angol–olasz vonatkozásban valóban a leggyakoribb típus). Mivel a közös eredetre visszamenő szavak jelentése és/vagy nyelvtani viselkedése a nyelvekben nagy mértékben különbözhet egymástól, gyakran nem a szándékkal megegyező megnyilatkozásokhoz vezetnek (vö. Emericzy 1980: 52–53) a nyelvtanulók, fordítók, diplomaták stb. nem kis bosszúságára.„

A teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy a szakirodalomban találkozhatunk a „hamis barátok”-nak egy túlzottan tág értelmezésével is, amely nem írja elő kritériumként a közös etimológiai eredetet. David Crystal terminológiai szótárában pl. a következő meghatározást találjuk: „Words in different languages which resemble each other in form, but which express different meanings” (1992: 132), a „Longman Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics” szócikkében ezt: „a word which has the same or very similar form in two languages, but which has a different meaning in each. The similarity may cause a second language learner to use the word wrongly” (1992: 136), és még említhetnék más forrásokat is. Ha ezekből a definíciókból indulunk ki, a véletlen homonimákat sem zárhatjuk ki a vizsgáldás köréből, ugyanis az írásképi / formai (de még a hangzásbeli) (kvázi) azonosság (is) gyakran meghökkentő egybeeséseket hoz létre. A nyelvek tobzódnak a véletlenekben, pl. m. *mese* 'csodás elemeket tartalmazó, költött elbeszélés' ~ ol. *mese* 'hónap'; m. *karika* 'kör alakú tárgy' ~ ol. *carica* 'töltet, támadás'; m. *lucerna* 'takarmánynövény' ~ ol. *lucerna* 'olajmécses, fény, ragyogás'; m. *eleven* 'élénk' ~ ang. *eleven* 'tizenegy'; m. *comb* 'a hátsó végtag térdízület fölötti része' ~ ang. *comb* 'fésű'; ang. *cold* 'hideg' ~ ol. *caldo* 'meleg'; m. *fatál* 'fából készült tál' ~ ang.

² Az olasz *alto* kettős jelentése: 1. 'magas férfihang', 2. 'mély női- vagy fiúhang' azzal magyarázható, hogy a 18. század közepéig magas hangú férfiak énekelték az *alt* szót (vö. Zaicz 2006: 23).

fatal 'elkerülhetetlen, végzetes'; m. *favilla* 'fából készült villa' ~ ol. *favilla* 'szikra, parázs', a m. *hamar* hang-/betűsor baszkul 'tíz', a m. *tutaj* lengyelül 'itt / ide', a m. *vám* oroszul (csehül stb.) 'nektek, Önnek'. Mivel a fenti, látszólagos párokat alkotó szavak között sem szemantikai, sem szófaji, sem használati kapcsolat nem áll fenn, és formai azonosságuk / hasonlóságuk merő véletlen, így ezek nem tekinthetők – Lázár megfogalmazásában (1998: 85) – még „false friends potential”-nak, azaz 'lehetséges hamis barátok'-nak sem (ezek nagyon érdekfeszítőek, de teljesen alkalmatlanok tudományos következtetések levonására). E párok esetében a szójelentések annyira távol állnak egymástól, hogy a kontextus az esetleges legapróbb kételyeket is minden bizonnyal gyorsan eloszlatja, így a hasonló hangalak (vagy íráskép) semmiképp nem tudja megtéveszteni a nyelvhasználót, sem a szóbeli vagy írásbeli produkció folyamán, sem a nyelvi üzenetek dekódolásakor. Az persze elképzelhető, hogy a *Fatál* – egy belvárosi étterem nevéként, tehát kontextuson kívül – baljós sejtéseket vált ki a magyarul nem tudó angol anyanyelvű külföldiekből (vö. ang. *fatal* 'baljós, végzetes, halálos'), mi, magyarok ellenben örömmel kapjuk fel a fejünket az olaszországi bevásárlóközpontokban, ha a *Faville* nevű áruházak mellett vezet el az utunk: a magyarban jól ismert hangsorból és jelentésből azonban aligha tudunk következtetni a bolt profiljára (vö. ol. *favilla* 'szikra, parázs'). A szavaknak a szótárakban rögzített (alap)formájuk vagy toldalékolt (képzővel, jellel, raggal ellátott) alakjuk tudatos összepárosításával alkotott úgynevezett mesterséges homonimák keresése jó agytorna, szórakoztató nyelvi játék vagy érdekes találós kérdés lehet (pl. **Mi az?** 1. magyarul: 'a délutánt követő napszak vagy rendezvény'; olaszul és franciául: 'kelet'; latinul: 'van' = **est**; 2. magyarul: 'féltucat'; angolul: 'kalap'; svédül: 'halálosan gyűlöl' = **hat**; 3. magyarul: 'készíts süteményt!'; németül: 'édes' = **süss**), de amennyiben ezeket nem zárjuk ki a „hamis barátok” köréből, könnyen parttalanná válhat a vizsgálódás. Célszerűnek vélem szem előtt tartani a fentebb idézett definícióban prioritást élvező közös etimológiai gyökér kritériumát, illetve azt a kitétel, miszerint a lexémáknak legalább egy közös jelentéssel kell rendelkezniük. Úgy vélem, a fenti homonimák interpretációja kerüendő ebben a körben.

4. A „hamis barátok” csoportosítása **eredet** szempontjából

4.1. A tágabb értelemben vett „hamis barátok” csoportjába olyan szó párok tartoznak, amelyek a **nemrokon nyelvek** közötti érintkezéseknek köszönhetően, kölcsönzés eredményeként esnek egybe, vagy hasonlítanak nagymértékben egymáshoz. Ezeknek az – eredetüket tekintve azonos – szavaknak a jelentése az egyes nyelvek különálló fejlődése miatt számottevően eltérhet, a két szó jelentése végletesen eltávolodhat egymástól, pl.

m. *farmer* 'kék színű erős vászonból készült ruhadarab' ~ ang. *farmer* 'gazdálkodó, földműves',

m. *barát* 'az a személy, akit (kölcsönös) bizalom, ragaszkodás és szeretet köt hozzánk' ~ or. *брат* 'fiútestvér'.

A szláv eredetű *munka* szavunk az óegyházi szlávban és a mai szláv nyelvekben 'kín, gyötrellem, fáradtság' jelentésben él, vö. orosz *хождение по мукам* 'golgota (kb.: szenvedések útja)'. Elsőként a magyarban is 'kín, gyötrellem' jelentésben adatolták a 10. század körül (vö. HB *s veté őt ez munkás* ['gyötrelmes'] *világ belé*), később azonban, a 14. századtól, ahogy a mai köznyelvben is, főleg 'tudatos, célszerű emberi tevékenység, munkavégzés, dolgozás' jelentésben használatos. A 'kín, gyötrellem' → 'dolgozás, munka' jelentésfejlődés valószínűleg társadalomtörténeti okokkal magyarázható. A bekövetkezett jelentésváltozás talán nem is olyan meglepő: az orosz *работа* 'munka' szó is eredetileg 'rabság'-ot, 'fogság'-ot, 'szolgaság'-ot jelentett, és csak a 17. századtól szilárdult meg 'munkavégzés' jelentésben. A német *Arbeit* 'munka' szó pedig a középfelnémet 'fáradtság, vesződés' jelentésű *arebeit* szó származéka.

A *cifra* szó eredeti, latinból átvett jelentése 'nulla, számjegy, titkos jel' volt (ezt a jelentést megőrizte az olasz és a német is, vö. ol. *cifra* 'szám(jegy), összeg', n. *Ziffer* 'szám(-jegy), titkos írásjegy'). A szó mai 'dísz, pompa, díszes' jelentései már a magyarban, az igei származékok megjelenésével alakultak ki. Egyes mesterségekben a nulla jele, a kör gyakran szerepelt díszítőelemként. A jelentésváltozás a következőképpen mehetett végbe: *cifráz* (cifrál) 'kőröcskével díszít' [1552] > 'díszít' (vö. Zaicz 2006: 101).

Sok olyan úgynevezett nemzetközi (vagy vándor-) szó is tartozik ebbe a csoportba, amelyek közös latin (görög, perzsa stb.) eredetre vezethetők vissza, pl. mind a m. *gumi*, mind az ang. *gum*, az ol. *gomma*, fr. *gomme* vagy a n. *Gummi* a latin eredetű 'mézga' jelentésű *commi*, *cummi*, népi lat. *gummi*, *gumma* szóból származnak, és persze nem minden jelentésükben azonosak. Ilyen nemzetközi szó a *billió* is, amely mindenhol 10¹² jelentésű, kivéve az angolt és a braziliai portugált, mivel a *billion* és a *bilhão* jelentése 'milliárd' (= 10⁹).

Ezek a „hamis barátok” nemcsak gyakorlati, hanem elméleti szempontból is sok tanulsággal szolgálhatnak, elsősorban a nyelvtörténész, a komparatvista vagy a kontrasztív nyelvész számára, minthogy a közöttük lévő jelentésbeli vagy stílári különbségek többnyire összefüggésben vannak az átvétel történetével és a befogadó nyelv rendszerbeli viszonyaival is.

4.2. A szűkebb értelemben vett „hamis barátok”-at az angol nyelvű terminológiában gyakran „false / deceptive cognates”-nak, azaz 'hamis rokon'-nak vagy „messzire sodródott testvérek”-nek is nevezik. Ebbe a csoportba – mint azt az elnevezésük is mutatja – azok a **rokon nyelvi szavak** tartoznak, amelyek eredetileg „vér szerinti” kapcsolatban voltak egymással, hiszen egy közös alapnyelvből ágazott szét az útjuk. Az azonos eredet folytán alakilag azonosak vagy hasonlóak, de jelentésük – a két nyelv különválásának, majd eltérő fejlődésének eredményeként – nagymértékben eltér(het) egymástól, pl.

ang. *dish* 'fogás, egytálétel' ~ n. *Tisch* 'asztal'.

Tanulságos a mordvin os 'város' jelentésű szó is, amelynek megfelelőit a rokon nyelvekben (vogul, osztják, jurák-szamojéd stb.) 'kerítés, halfogó rekeszték' jelentésben találjuk. A 'város' fogalma az uráli népeknél későn alakult ki, így a 'kerítés, halfogó rekeszték'

jelentésű szavak egy részének 'város' jelentése kétségtelenül kései fejlődés eredménye. Erre a jelentésváltozásra az indoeurópai nyelvekben is találunk szemantikai párhuzamokat, pl. a holland *tuin* 'kert' ~ német *Zaun* 'sövény, (fa)kerítés' ~ angol *town* 'város' (vö. még orosz *город* [*gorod*] 'város' ~ *городумь* [*gorodit'*] 'elkerít').

A rokon nyelvek beszélőit elsősorban ez utóbbi, szűkebb értelemben vett „hamis barát”-ok vezetik félre, mivel a másik nyelv hasonlóságára építenek, és az alkalmoszerű (sok esetben igen finom) jelentésetérések felkészületlenül érik őket. Ezek a szópárok ráadásul többé-kevésbé hasonló jelentésmezőbe tartoznak (hiszen egy töből fakadnak), így a kontextus sem feltétlenül oszlatja el a félreértést.

5. A „hamis barátok” csoportosítása **jelentés** szempontjából

Péter Mihály az orosz és a magyar nyelv hamis barátait vizsgálva hívta fel a figyelmet arra, hogy az e szópárok közötti szemantikai viszonyok bemutatásához a szó lexikai jelentését alapvetően meghatározó ún. **ábrázoló komponenseken** kívül érdemes figyelembe venni az ún. **érzelmi-értékelő komponenseket** is (hiszen a nyelvvel nemcsak ábrázoljuk, hanem értékeljük is a körülöttünk lévő világot: „a nyelv gondolataink közlése mellett s azzal szerves egységben érzelmeink kifejezésére is szolgál. Az intellektualitás és az affektivitás a nyelv egyenrangú jellemzői (Péter 2005: 86). A szavak lexikai jelentésének érzelmi tartalmát a nyelvészek többsége „a jelentés magját körülvevő járulékos asszociációk és képzetek, az ún. konnotációk körébe sorolja” (Péter 2005: 88). A jelentés „szilárd magja” és a konnotációk között nincs éles és állandó határ. Az érzelmi-értékelő jelentésmozgatók először általában valamelyik nyelvi változatban (stílusban, réteg- vagy csoportnyelvben) terjednek el, aztán válhatnak általános érvényűvé. „Az érzelmi-értékelő jelentésmozgatók »interszjektív érvényének« fokozatai vannak, amelyek a hapaxtól a szótárak által is »jegyzett« köznyelvi befogadásig terjednek. Mindezek alapján célszerűnek látszik, ha a jelentés »szilárd magjának« és konnotációs »csóvjának« bizonytalan elhatárolása helyett az érzelmi tartalmakat is hordozó szavak esetében a jelentés ábrázoló és értékelő komponensét megkülönböztetjük. A jelenléti érzelmi tartalma mindenkor valamilyen értékeléshez tapad” (Péter 2005: 89).

5.1. Az ún. „teljesen hamis barátok” (ang. *absolute false friends*, ol. *falsi amici totali*) közé általában azok a régebbi átvételek tartoznak, amelyek esetében – a közös etimológiai eredet ellenére – az eredeti szó és a jövevényszó jelentése ma már teljesen különbözik egymástól, a két szó végletesen eltávolodott egymástól, ám a jelentésekben bekövetkezett változások általában nyomon követhetők, érthetőek és nem szabálytalanok.

5.1.1. Csak az ábrázoló jelentések különböznek (= értékelő jelentés nincs), pl.

m. *piac* 'napi szükségleti cikkeknek, különböző élelmiszereknek erre kijelölt helyen, téren folyó rendszeres adásvétele' ~ ol. *piazza* 'tér';

m. *bank* 'állami hitelszervezet' ~ ol. *banco* 'pad';

m. *pálya* 'valamely test mozgásának útvonala; sportpálya' ~ ol. *palio* '1. versenyben díjként adott ruhadarab, zászlóféleség; 2. futóverseny';
 m. *táska* 'kisebb tárgyak tartására való, hordozható, bőrből, szövetből stb. készült használati tárgy' ~ ol. *tasca* 'zseb';
 m. *lexikon* 'tudományos ismerettár' ~ ol. *lessico* 'szókészlet, szókincs'; (vö még m. *farmer* ~ ang. *Farmer*, m. barát ~ or. *őpam*, m. munka ~ szláv *мыка* stb.). Ezekkel igazán kell vigyázni, mert az összetévesztésük súlyos következményekkel járhat.

5.1.2. Csak az értékelő jelentések különböznek, pl.

m. *perszóna* (gúny.) 'kétes hírű személy' ~ ol., ang. *person(a)* 'személy, egyén, ember';
 m. *fabrikál* (biz., tréf-gúny-pej.) 'aprólékos munkával (kontár módon) készít vmit' ~ ol. *fabbricare* 'gyárt, készít';
 m. *kapiskál* (biz.) 'nagyjából felfog, kezd érteni' ~ ol. *capire* 'megért, felfog';
 m. *kóstál* (nép.) 'vmilyen ára van' ~ ol. *costare* 'kerül vmibe';
 m. *smukk* (biz., pej.) 'olcsó ékszer' ~ n. *Schmuck* 'ékszer'

A finn *muna* és a magyar *mony* egyaránt 'tojás' jelentésűek, csak az egyik köznyelvi, a másik népnyelvi; a *pulóver* magyarul szokványos, gyakori szó, az angol *pullover* viszont idejétmúltnak számít, elavulóban van (helyette a *sweater* használatos, amely a nagyanyáinktól, dédanyáinktól hallott *szvetter* eredetije).

5.1.3. Mind az ábrázoló, mind az értékelő jelentések különböznek, pl.

m. *parola* (nyj.) 'tenyérbe csapó kézfogás' ~ ol. *parola* '(becsület)szó'; az elavulóban lévő, illetőleg ma már jobbra csak nyelvjárási szinten élő *parola* szavunk 'tenyérbe csapó kézfogás, mint ígéret vagy egyezés' jelentése valószínűleg az olasz *parola* '(becsület)szó' jelentésből jött létre (vö. ol. *dar parola* 'szavát adja valamire, megerősít, biztosít') annak a régi szokásnak az alapján, hogy az ígéretet (kezességet, megállapodást) kézfogással szentesítették (vö. TESz 3: 113);
 m. *rafinált* (pej.) 'ravasz, furfangos' ~ ol. *raffinato* 'tisztított, finomított'; a magyarban pejoratív jelentésű *rafinált* ('ravasz, furfangos') szócsaládjának a tagjai vegyipari szakszóként nemzetközileg ismertek (pl. ol. *raffinato*): a 'tisztított, finomított'® 'ravasz, körmönfont' jelentésfejlődés a magyarban minden bizonnyal önállóan ment végbe (vö. TESz 3: 331);
 m. *firma* (tréfás, gúnyos) 'jómadár, kétes hírű alak' ~ ol. *firma* (semleges) '(név)aláírás'; a *firma* a mai magyarban már csupán a tréfás, gúnyos minősítésű 'jómadár, kétes hírű alak'-féle jelentésekben él, az olasz szó (*firma*) jelentése semleges: '(név)aláírás'-t jelent. Végző forrása, a középkori latin *firma* 'megerősítés'-t, 'hitelesítés'-t jelentett, amely gyakran saját kézzel (*manu sua*), azaz kézjeggyel, aláírással történt. A 'kétes hírű alak' jelentés valószínűleg az angol által közvetített, a magyarba közvetlenül a németből átkerült 'cég' jelentés átvitt értelmű használatából alakult ki (vö. TESz 1: 919);
 m. *amatőr* (pej.) 'dilettáns, hozzá nem értő; alacsony színvonalú, gyenge' ~ ol. *amatore* 'szerető, szerelmes, rajongó, kedvelő'; francia jövevényszó, mely valószínűleg

német közvetítéssel is nyelvünkbe kerülhetett (vö. Zaicz 2006: 24); a latin eredeti (*amātor*, *ōris*, *m.*) semleges jelentésű szó ('vkit, vmit szerető, kedvelő férfi', vö. *amo*), de ennek a szónak mind az olaszban, mind a magyarban kialakult pejoratív (értékelő) jelentése is: 'amatőr, dilettáns', illetve 'alacsony színvonalú, gyenge'; az olasz *amatore* jelentése lehet 'szerető, szerelmes, rajongó, kedvelő' is; *m. autista* (orv.) 'annak a betegnek a neve, aki a saját világába zárkózik' < ol. *autista* 'gépkocsivezető'. Mindkét szó töve az ógörög 'saját maga' jelentésű *auto* lexémára vezethető vissza;

5.2. A „hamis barátok” másik nagy jelentéstani csoportjába az ún. „részben hamis barátok” (ang. *partial false friends*, ol. *falsi amici parziali*) tartoznak. E csoporton belül a Lázár A. Péter (1998: 86–89) (1) magába foglaló (inklúziós) eseteket, illetve (2) átfedésses eseteket (overlap) különböztet meg.

5.2.1. Inklúziós esetben a két szó jelentésköre nem esik egybe: az egyik nyelv tágabb jelentésű szava magába foglalja a másik nyelv szűkebb jelentésű szavát. Ilyen esetekben a tévesztés lehetősége egyirányú: rendszerint a tágabb jelentésű szó vezet félre a szónak csak a szűkebb jelentését ismerő nyelvhasználót.

A jelentésszűkülés a magyarban eredményezhet (a) értékelő komponens nélküli jelentéseket, pl. *m. ballerina* 'balett-táncosnő' ~ ol. *ballerina* 'táncosnő'; *m. artista* 'cirkuszi mutatványos' ~ ol. *artista* 'művész'; *m. tinta* 'írásra használt, rendszerint sötét színű oldat' ~ ol. *tinta* 'festék'; *m. sztráda* 'autópálya' ~ ol. *strada* 'út'; *m. limonádé* 'citromlével és cukorral ízesített (szóda)víz' ~ n. *Limonade* 'üdítőital'; ang. *dog* 'kutya' ~ *m. dog* 'egy bizonyos kutyafajta, ho. *werken* 'dolgozik' ~ n. *werken* 'fizikai munkát végez'; szláv *lis-topad* 'levélhullás' ~ cseh: 'november', horvát: 'október', de (b) a jelentésszűkülés lehet jelölt (pozitív vagy negatív) értékű is, pl. *m. masina* (nép) 'cséplőgép', (rég) 'mozdony, vonat' ~ ol. *macchina* 'autó, gép, motor', or. *машина* 'autó'.

A jelentésszűkülés azt is eredményezheti, hogy az eredetileg köznyelvi jelentésű szót az egyik nyelvben már csak valamely szakterület terminusaként használjuk, pl. *m. allegro* (zene) 'élénken' ~ ol. *allegro* 'vidám, boldog'; *finale* (zene, szính., irod.) 'befejező tétel, hatásos vég' ~ ol. *finale* 'befejezés, döntő futam, finis'; *m. konfirmál* (val) 'a konfirmálás szertartását végzi' ~ *confermare* 'megegerősít, hitelesít, visszaigazol'.

5.2.2. Átfedésről (overlap) akkor beszélünk, ha a két szónak van közös jelentéstartománya, és mindkét nyelvben van(nak) a másiktól eltérő aljelentés(ek), pl. *m. korzó* 'sétálóutca' ~ ol. *corso* 1. 'folyás'; 2. 'tengeri utazás'; 3. 'égitestek mozgása'; 4. 'menet'; 5. 'út'; 6. 'lefolys'; 7. 'tanfolyam, kurzus, előadás-sorozat'; 8. 'sétálóutca' vagy *m. óra* 1. 'időmérő szerkezet'; 2. 'időtartam'; 3. 'tanítási óra'; 4. 'fogyasztásmérő műszer' ~ ol. *ora* 1. 'időtartam'; 2. 'időpont'; 3. 'most'. Ilyen esetekben a tévedés veszélye mindkét irányból fennáll.

6. „Hamis barát”-szótárak

A „hamis barátok” nemcsak a (hivatásos) fordítókat vezethetik félre, hanem – tanári tapasztalataimból tudom – a nyelvtanulókat is megtéveszthetik. A diákok már a nyelvtanulás kezdetén is felfigyelnek a megtévesztő hasonlóságokra, de magasabb nyelvi szintre jutván, különösen a fordítási gyakorlatok során egyre több és több hamis analógiás esettel találkoznak. A nyelvtanuló, különösen a több nyelvet ismerők és használók körében tudatosítani kell, hogy a szójelentések a formai azonosság vagy a hangzásbeli hasonlóság ellenére is nagyon különbözők lehetnek. A „hamis barátok” közötti finomabb jelentésárnyalatok, apróbb-nagyobb jelentéseltérések, illetve különbözőségek feltárása elsősorban nyelvtanári, nyelvkönyvírói és nem utolsósorban szótárírói feladat (lenne).

Fábián Zsuzsanna már évekkel ezelőtt megfogalmazta egy olasz–magyar „hamis barát” szótár összeállítására irányuló javaslatát (Fábián 2001), én most arra teszek javaslatot, hogy a magyar és más (nagyobb) nyelvek vonatkozásában is érdemes és hasznos lenne „hamis barátok”-kal foglalkozni, és a későbbiek során esetleg szótári formában is közreadni a tapasztalatokat: a nyelvhasználókban, így a magyart idegen nyelvként tanuló diákokban ugyanis tudatosítani kell, hogy a formai azonosság megtévesztő lehet a jelentések síkján.

Fábián 2001-es tanulmányában felvázolta a megtévesztő szópárok elrendezésének elveit is (a címszavak és a szócikkek betűrendes elrendezését, a magyarázatok milyenségét és a kontextuális példákat illeti), ezekkel alapvetően egyetértek: elől a magyar nyelvű szó szócikke állna, azt követné az idegen nyelv szócikke; mindkettő tartalmazná a szükséges jelentéstagolást. Az megfontolás tárgyát képezné, hogy a magyarázatok milyen nyelven íródjanak az adott címszóról (akár egynyelvűek is lehetnének). A példák kontextusban szerepelnének. Fontos kitételnek tartom, hogy az eltérő jelentések szerinti tagolásban a stílusminősítéseknek is helyet kell kapniuk a használatra vonatkozó vagy a konnotációra utaló információkkal. Mintaként közlök két szócikket az olasz–angol hamis barát szótárból (Browne – Mendes – Natali 1987):

brave *agg.* coraggioso.

bravo *agg.* [1] clever, bright: «Va bene John nel tuo corso?» – «Oh, sì, è bravo». «Is John doing well in your class?» – «Oh yes, he's a bright boy». [2] good at: Luigi è bravo in matematica, is good at maths. [3] splendid: è una brava ragazza, she's a splendid girl. [4] good: da bravo, aiuta la mamma, help Mummy, like a good boy. • «Bravo!» (al teatro), Bravo! (in tutti gli altri casi) Well done!; è un brav'uomo, è una brava persona, he's a splendid (o good) chap (si noti però che questa espressione è poco usata oggi); fumò la sua brava pipa: per questo uso del termine non esiste alcun esatto equivalente in inglese; tuttavia è possibile ricorrere alla frase he smoked his pipe as usual.

amateur *s. e agg.* dilettante (nel senso di non professionista). Si noti che non è solitamente spregiativo, mentre lo è l'agg. amateurish (dilettantesco, da dilettanti): the Olympic Games used to be confined to amateur athletes, but now almost all those who take part are professionals; amateur acting is very popular in England; I can't understand the success of X's novel – why is such amateurish writing praised so highly?

amatore *s.* [1] (nel senso di appassionato) possiamo avere music-lover, opera-lover, art-lover, oppure perifrasi quali someone who loves/is keen on/fond of music, opera, ballet, sport, etc. [2] (intenditore) connoisseur.

(Browne – Mendes – Natali 1987: 14–15.)

(Browne – Mendes – Natali 1987: 14–15.)

Kétségtelen, hogy klasszikus értelemben a „hamis barátok” fogalma elsősorban a jelentésre vonatkozik, kiterjeszhető azonban a nyelv egyéb területeire is, például a nyelvtanra (szófaji eltérések, eltérések a szám vonatkozásában vagy a megszámlálható főnév és az anyagnév között, eltérések az igevonzatok között stb.), a helyesírásra, a tulajdonnevekre, a frazémákra (szólásokra, állandósult szókapcsolatokra, közmondásokra), sőt nyelven kívüli mozzanatokkal (pl. a gesztusok, a mimika jelentésének értelmezésével) is kiegészíthető. Ezekkel is érdemes lenne foglalkozni!

Irodalom

- Benkő Loránd (szerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Első kötet. A–Gy. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd (szerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Harmadik kötet. Ö–Zs. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Boch, Raoul 1988. *Les faux amis aux aguets. Dizionario de false analogie e ambigue affinità fra francese e italiano*. Bologna: Zanichelli.
- Browne, Virginia – Mendes, Elena – Natali, Gabriele 1987. *Dizionario di false analogie e ambigue affinità fra inglese e italiano*. Bologna: Zanichelli.
- Crystal, David 1992. *An Encyclopedic Dictionary of Language & Languages*. Cambridge – Oxford: Blackwell Publishers.
- Emericzy, Tibor 1980. Faux amis in ungarisch–deutscher Relation. In: János Juhász (Hrsg.), *Kontrastive Studien Ungarisch–Deutsch*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 49–64.
- Fábián Zsuzsanna 2001. Egy olasz–magyar „hamis barátok” szótárról. In: Gecső Tamás (szerk.), *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 104–114.
- Fábián Zsuzsanna – Kardos Orsolya 2004. *Chi la dura la vince. Olasz nyelvi gyakorlatok és alapszókincs érettségizőknek, nyelvvizsgálóknak, egyetemre készülőknak*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Koessler, M. – Derocquigny, J. 1928. *Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais; conseils aux traducteurs*. Paris: Vuibert.
- Lázár A. Péter 1998. Towards a taxonomy of „false friends”: Faux amis for Hungarian users. *The Even Yearbook* 3. 69–118.
- Milan, Carlo – Sünkel, Rudolf 1990. *Falsche Freunde auf der Lauer. Dizionario di false analogie a ambigue affinità fra Tedesco e italiano*. Bologna: Zanichelli.
- Péter Mihály 2005. „A fordító hamis barátai” orosz–magyar nyelvi vonatkozásban. In: Péter Mihály, *Nyelv, stílus, költői beszéd. Válogatott tanulmányok. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLIX*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 111–115.
- Platt, Heidi – Platt, John – Richard, Jack C. 1992. *Longman Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics*. Singapore: Longman Singapore Publishers Pte Ltd.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.